

Posljedice ratnih razaranja u hrvatskim knjižnicama - primjer Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci

Dežić, Valentina

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:159676>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Informatologije

Valentina Dežić

**Posljedice ratnih razaranja u hrvatskim knjižnicama - primjer
Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci**

Završni rad

Mentor prof. dr.sc. Damir Hasenay

Osijek, 2019.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za informacijske znanosti

Preddiplomski studij Informatologije

Valentina Dežić

**Posljedice ratnih razaranja u hrvatskim knjižnicama - primjer
Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci**

Završni rad

Područje društvenih znanosti, polje informacijske i komunikacijske znanosti,
grana knjižničarstvo

Mentor prof dr. sc. Damir Hasenay

Osijek, 2019.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 08. rujna 2019.

Valentina Dešić, 0122223648
ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Zaštita knjižnične građe	3
2.1. Organizacija i planiranje zaštite	3
2.2. Planiranje provođenja zaštite.....	4
2.3. Provedba zaštite knjižnične građe	6
3. Organizacija zaštite za vrijeme i nakon rata u hrvatskim knjižnicama.....	7
4. Primjer Gradske knjižnice Vinkovci	9
4.1. Plan zaštite u slučaju katastrofe nakon rata	14
4.2. Što nas je povijest naučila?	14
5. Zaključak	16
6. Literatura:	17

Sažetak

Cilj ovoga rada prikazati je utjecaj posljedica ratnih razaranja na knjižničnu građu u kontekstu zaštite knjižnične građe. Rad je usmjeren na posljedice koje razaranja donose, ali i način na koji se razvija svijest o važnosti zaštite građe te kako to utječe na provođenje plana zaštite u hrvatskim knjižnicama. Kako bi se teorija zaštite prikazala u praksi kao i posljedice koje donose moguće katastrofe, korišten je primjer Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci koja je u noći između 16. i 17. rujna 1991. izgorjela kada je na zgradu knjižnice pala zapaljiva granata. U požaru je nestao cjelokupni fond, sve što je knjižnica posjedovala i cjelokupna knjižnična dokumentacija. Sanacija tako strašnih posljedica iznimno je zahtjevna te primjer Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci vrlo detaljno prikazuje cijeli proces zaštite, gdje dolazi do problema i kakav utjecaj ima nedostatak provođenja mjera zaštite na knjižnicu kao ustanovu, knjižnicu kao fond i knjižnicu kao ljude. Kako ovakve katastrofe predstavljaju najveću opasnost za knjižnice zbog karakterističnog materijala građe od iznimne je važnosti voditi računa o pravovaljanim i pravovremenim postupanjima u kontekstu zaštite kako bi se zaštitio fond, a posebice zavičajna zbirka, zbirka rijetke građe i slično. Rad, naime dovodi u korelaciju teoriju te kako se ona provodila u praksi, a kako se provodi danas. Glavni motiv ovoga rada, ukazati je na promjene u provođenju zaštite prije i nakon nastale katastrofe te na koji način je, tako negativan događaj iskorišten kao primjer koji prikazuje koliki je razmjer posljedica u slučaju neadekvatno organizirane zaštite.

Ključne riječi: zaštita knjižnične građe, zavičajna zbirka, razaranja, očuvanje baštine

1. Uvod

Pojam zaštita knjižnične građe podrazumijeva sve korake koji se obavljaju u svrhu dobrobiti objekta koji se štiti. Zaštita, kao cjelovit proces, izuzetno je složena s obzirom na to da su potrebna znanja i vještine iz brojnih područja i obuhvaća niz koraka. Zaštita knjižnične građe najvažniji je aspekt poslovanja koji osigurava sigurnost građi, podacima koje ona sadržava kao i materijalnoj i nematerijalnoj vrijednosti građe. Postoji knjižnična građa koja je naprosto neprocjenjiva i nemoguće ju je umnožiti ili pronaći zamjenu. To su uglavnom rukopisi cijenjenih književnika i pisaca nekog područja koje najčešće pohranjuju knjižnice u zavičajnoj zbirci. Takva je građa od neprocjenjive važnosti za područje s kojega potječe te predstavlja baštinu tog prostora. Svrha ovoga rada prikazati je važnost zaštite građe i podataka koju ona ima za pisanu baštinu jednoga područja koja ujedno predstavlja dio nacionalne baštine jednoga naroda. Planiranje je, kao početni korak u organizaciji i provedbi postupaka zaštite knjižnične građe jedna od temeljnih aktivnosti koje utječu na kvalitetu zaštite knjižnične građe. Dobro i detaljno razrađen plan zaštite čvrsti je temelj cijeloga procesa jer dobrim planom točno je određen tijek postupanja u slučaju mogućih katastrofa. Naime, zaštitom se smatra briga o svoj građi, ali potrebno je jasno odrediti čvrste kriterije vrednovanja.¹ Uz vrednovanje, od velike važnosti je odrediti listu prioriteta kako bismo mogli pravovremeno i valjano reagirati s obzirom na prioritete u slučaju da do katastrofe dođe. Sam pristup i postupanje u sklopu zaštite razlikovat će se s obzirom na stanje i opseg fonda knjižnice. Važnost ovakvog razlikovanja očituje se u vrsti knjižnice o kojoj je riječ jer ne provode se jednaki postupci zaštite u nacionalnoj, narodnoj ili školskoj knjižnici s obzirom na različite potrebe i poslanje. Bez obzira na navedeno, koliko god velikog opsega bio fond i koliko dugo se građa treba čuvati, svaka knjižnica dužna je provoditi postupke zaštite. Kako bi zaštita bila cjelovita važno je znati od kojeg sektora trebamo krenuti točnije kojim aktivnostima i postupcima ćemo započeti cijeli proces zaštite. Naime, česta, ali potpuno pogrešna pretpostavka je ne smatrati zaštitu primarnim postupkom u poslovanju informacijskih ustanova općenito, posebice knjižnica u ovome slučaju.² S obzirom na definiciju knjižnice kao ustanove koja “prikuplja, čuva i daje na korištenje knjižničnu

¹ Usp. Krtalić, Maja; Hassenay, Damir; Kiš, Kristina. Upravljanje zaštitom u slučaju katastrofa: utjecaj ratnih iskustava na upravljanje zaštitom u slučaju katastrofa u hrvatskim knjižnicama. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 55, 3/4(2012), str. 115. URL: <https://www.hkdrustvo.hr/vjesnik-bibliotekara-hrvatske/index.php/vbh/article/view/297> (2019-08-06)

² Usp. Hasenay, Damir; Krtalić, Maja. Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe. // Libellarium 1, 2 (2008), str. 204-205.

građu”³ očito je da je jedna od temeljnih zadaća knjižnice očuvanje građe koju pohranjuje tj. upravo zaštita. Početkom pravilnog vođenja zaštite građe u knjižnici smatra se upoznavanje s potrebama fonda kojim raspolažemo, a to je moguće postići ispitivanjem stanja te izradom plana tj. politike zaštite te provođenjem izrađenog plana i realizacijom odrednica koje plan sadrži vodeći se smjernicama sadržanim u *Pravilniku o zaštiti knjižnične građe*.⁴ Pravilnik se smatra, uz *Zakon o knjižnicama*, vodećim dokumentom za postupanje u knjižničnom poslovanju te na taj način propisuje jasna pravila za sve knjižnice kako bi provedba zaštite bila što učinkovitija i djelotvornija na razini cijele države.⁵

³ Knjižnica. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32130#top> (2019-08-06)

⁴Usp. Macilwaine, J. IFLA-in kratki priručnik za pripravnost i planiranje mjera zaštite u slučaju katastrofa: središnji program za zaštitu i konzervaciju. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2012. Str. 12-20.

⁵ Narodne novine (2019.) Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti. Zagreb: Narodne novine d.d., NN 17/19. URL: <https://www.zakon.hr/z/1925/Zakon-o-knji%C5%BEicama-i-knji%C5%BEi%C4%8Dnoj-djelatnosti-2019> (2019-08-15)

2. Zaštita knjižnične građe

Zaštita knjižnične građe obuhvaća sva pravna i financijska pitanja čemu pripada pohrana i čuvanje građe u spremištima, kadrovska politika uz sve tehnike i metode čuvanja knjižnične građe i informacija koje one sadrže.⁶ U proces zaštite uključena su brojna područja djelovanja unutar knjižnice te se sva okupljaju u nekoliko važnih etapa djelovanja koje zajedno čine cjeloviti proces zaštite građe unutar ustanove.⁷

2.1. Organizacija i planiranje zaštite

Proces zaštite kreće od jasnog određivanja ciljeva i svrhe djelovanja kao i postupaka koje je potrebno provoditi kako bi zaštita bila cjelovita. Bez obzira na veličinu, svaka knjižnica trebala bi poduzeti sve mjere za sprječavanje mogućih katastrofa.⁸ Planiranje uglavnom obuhvaća pet faza koje su podijeljene s obzirom na to koliko je katastrofa blizu – procjenu ugroženosti, preventivne mjere, mjere pripravnosti, spašavanje građe i saniranje posljedica. Prva faza koja se poduzima je procjena ugroženosti. Taj pojam obuhvaća prepoznavanje svih vanjskih i unutarnjih opasnosti te utvrđivanje svih nedostataka postojećih mjera zaštite. Najvažnija pitanja koja se odnose na procjenu ugroženosti su svakako smještaj zgrade, industrijski pogoni i prometni rizici u blizini zgrade, osiguranje susjednih objekata, ali i zagađenje u neposrednom okruženju zgrade knjižnice te analiza događanja u zadnjih pet godina u neposrednom okruženju knjižnice. Nakon uvida u stupanj ugroženosti i procjene stanje ustanove u skladu s potrebnim mjerama zaštite određuju se preventivne mjere koje se poduzimaju kako do katastrofe uopće ne bi došlo. Najnužnija preventivna mjera u slučaju knjižnica s obzirom na karakter građe koju pohranjuju dakako su mjere zaštite od požara i provala. Požar predstavlja izrazito jaku katastrofu s velikim gubicima, a kada govorimo o knjižnicama riječ je o nekoliko minuta koje su dovoljne da u potpunosti nestane dio ili, u najgorem slučaju, cijela zbirka koju knjižnica pohranjuje, čuva i daje na korištenje, a na primjeru Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci bit će opisano što se događa u knjižnici za vrijeme takve katastrofe i koje su posljedice kada do požara dođe. Od ostalih preventivnih mjera važno je spomenuti smještaj policia s obzirom na instalacije, boju zidova koja treba biti vodootporna u svijetlim nijansama, podovi zaštićeni vodootpornim premazom bez pragova, tepiha i sličnog. Za ostale slučajeve katastrofa kao što su elementarne nepogode mjere se poduzimaju sukladno slučaju odnosno valja u kontaktu s meteorološkom i seizmološkom službom biti informiran o mogućim opasnostima elementarne

⁶ Usp. Krtalić, Maja; Hassenay, Damir; Kiš, Kristina. Nav. dj., str. 117.

⁷ Usp. Macilwaine, J. Nav. dj., str. 16.

⁸ Usp. IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom / sastavio i uredio Edward P. Adcock u suradnji s Marie-Theresom Varlamoff i Virginiom Kremp. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003. Str. 19.

prirode te se na taj način unaprijed pripremiti kako bi otklanjanje i smanjivanje posljedica bilo što učinkovitije.⁹

Preventivna zaštita početni je korak koji se poduzima kada se radi o zaštiti knjižnične građe, a za cilj ima usporiti procese prirodnog starenja materijala od kojega je građa izrađena. Prirodno starenje materijala neizbježna je pojava koju je nemoguće ukloniti. Međutim, u kontekstu zaštite knjižnične i druge građe važno je poduzeti sve mjere kako bismo taj proces što više usporili radi očuvanja građe za buduće naraštaje i daljnje korištenje. Sljedeći važan postupak je konzerviranje koje obuhvaća niz preventivnih i zaštitnih postupaka usmjerenih na očuvanje i osiguranje trajnosti materijala i njegove konfiguracije s težnjom ka neograničenosti. O neograničenosti objekta, točnije građe teško je govoriti jer svi materijalni objekti imaju svoj takozvani rok trajanja. Cilj konzervatorskih postupaka dovesti je građu do razine zaštite koja će joj omogućiti produljeni rok trajanja za dobrobit onih koji od nje imaju koristi. Za razliku od preventivne zaštite, konzervacijom se mogu baviti samo osposobljeni stručnjaci uz korištenje odgovarajuće opreme i materijala te je to izrazito zahtjevan i skup postupak koji je moguće priuštiti vrlo mali broj ustanova. Restauracija je posljednji „korak“ u kontekstu zaštite koja predstavlja svaki postupak koji nastoji jedinici građe vratiti relativnu čitkost i ako je potrebno upotrebu. Važno je napomenuti da kada govorimo o restauraciji zapravo govorimo o poštivanju konzervatorskih principa i etičkih načela te kod ovako zahtjevnog i složenog procesa ne smije biti pogrešaka.¹⁰

2.2. Planiranje provođenja zaštite

Unatoč svim naporima koji se ulažu zaštitu građe uvijek postoje moguće katastrofe koje mogu zadesiti knjižnicu poput prirodnih katastrofa, ratnih razaranja, požara, oštećenja instalacija na samoj ustanovi, urušavanje zgrade i slično. Kako bi se rizik koji navedene katastrofe nose smanjio na minimum kao i posljedice koje dolaze s istim važno je planirati mjere za slučaj katastrofa s kojima bi trebalo biti upućeno svo osoblje knjižnice ili druge informacijske ustanove.¹¹ Sam pojam zaštite promatra se na tri razine od kojih svaka obuhvaća niz poslova koje se obavljaju unutar ustanove, u ovome slučaju knjižnice kako bi se građi omogućila maksimalna zaštita s obzirom na mogućnosti ustanove koja ju pohranjuje.¹² Za početak, strateška razina koja se odnosi na nacionalni ili međunarodni nivo zaštite obuhvaća osmišljanje

⁹ Usp. IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom. Nav. dj., str. 19-24.

¹⁰ Usp. Isto, str. 21-24.

¹¹ Usp. Koontz, Christie, Gubbin Barbara. IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice. // Hrvatsko knjižničarsko društvo, Zagreb. 2011. Str. 66-72.

¹² Usp. IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom. Nav. dj., str. 12-16.

nacionalnih ili međunarodnih projekata zaštite, pokretanje inicijativa za zaštitu građe, predlaganje ispravaka zakonskih regulativa koje se odnose na zaštitu, promicanje svijesti o važnosti zaštite s ciljem očuvanja nacionalnog i osobnog identiteta te osnivanje tijela na nacionalnoj i/ili međunarodnoj razini čija dužnost je voditi aktivnosti vezane za zaštitu građe. Druga razina obuhvaća poslove tehničke prirode koji se odnose na poslove istraživanja specifičnosti materijala, primjenu načela i odgovarajućih tehnika za određeni postupak, razvoj i primjenu novih metoda za zaštitu materijala, multidisciplinarna istraživanja, istraživanja raznih bioloških, kemijskih i sličnih utjecaja na osjetljivost materijala i slično. Treća razina odnosi se na pitanja s kojima se gotovo svakodnevno susreću svi informacijski stručnjaci koji skrbe o knjižničnoj građi. Operativna razina obuhvaća specifična pitanja pohrane, zaštite, kontrole uvjeta u kojima se građa čuva, obuhvaća također i rad s korisnicima, provođenje zakonskih i drugih regulativa, organizacija poslovanja u pravnom i financijskom okviru i slično. Kako bi proces zaštite u ustanovi bio potpun od neizmjerne je važnosti da se sve tri razine i poslovi koji ih obuhvaćaju odvijaju simultano i isprepliću kako bi i rezultat svih procesa bila što kompletnija zaštita knjižnične ili druge građe.¹³

Nakon obavljenih preventivnih mjera poduzimaju se mjere pripravnosti za slučaj da do katastrofe i dođe. Kako bi mjere pripravnosti bile učinkovite od neizmjerne je važnosti redovito ih pripremati, ažurirati i pregledavati. Izrada plana i programa za evakuaciju i spašavanje, označavanje prostora, imenovanje operativnog stožera i sl. obvezna je temeljem zakonskih odredbi (Zakon o zaštiti na radu N.N. br 59/96, 94/96, 114/03, Zakon o zaštiti od požara N.N. 58/93, Zakon o zaštiti okoliša N.N. 128/99, Zakon o zaštiti od elementarnih nepogoda N.N. 73/97). Kako bi reakcija u slučaju katastrofe bila brza i efikasna važno je, s mjerama pripravnosti upoznati cjelokupno osoblje knjižnice kako bi moglo informirati korisnike. Važno je redovito provoditi tečajeve, obuke i vježbe kako bi mjere pripravnosti bile na visokoj razini. Poželjno je u jednome kutu knjižnice imati svu opremu potrebnu za brzu reakciju u slučaju katastrofe kako bi se smanjile posljedice do dolaska hitnih službi.¹⁴ Iznenađni događaju mogu ugroziti život i/ili sigurnost korisnika i osoblja, ali važno je napomenuti da nakon spašavanja ugroženih osoba i osiguravanja sigurnosti za njih treba prijeći na osiguravanje građe koju knjižnica čuva, potrebno je imati unaprijed pripremljen popis prioriteta izrađen od strane pojedinih odjela te je potrebno točno znati kojim redoslijedom i koja građa se spašava i njenu točnu lokaciju radi lakšeg i bržeg pristupa i sigurnog spašavanja građe. Pretposljednja mjera

¹³ Usp. Hasenay, Damir; Krtalić, Maja. Nav. dj., str. 203-220.

¹⁴ Usp. Macilwaine, J. Nav.dj. str. 10-19.

koju poduzimamo također spada pod mjere kada do katastrofe već dođe i odnosi se upravo na spašavanje građe. Najvažniji postupak slijediti je određeni postupak obavješćivanja službi, evakuiranje osoblja i osiguravanja mjesta nesreće. Kako bi ova mjera mogla biti izvedena punim kapacitetom važno je imati unaprijed izrađen detaljan plan. Za početak govorimo o izradi preliminarnе procjene opsega nastale štete, osiguravanje mikroklimatskih uvjeta kako bi se izbjeglo sekundarno oštećenje građe. Na primjer, nakon prokišnjavanja i/ili poplave važno je građu što prije ukloniti s mokrog i vlažnog mjesta te osušiti kako bi se spriječilo propadanje materijala i razvoj plijesni. Poželjno je fotografirati oštećenu građu kako bi se mogao podnijeti odštetni zahtjev, osigurati prostor i prijevoz za oštećenu građu i tako dalje. Posljednja mjera odnosi se na postupke koje poduzimamo nakon katastrofe s ciljem saniranja odnosno smanjivanja posljedica koje su nastale djelovanjem katastrofe. Saniranje posljedica odnosi se na posljedice koje su oštetile zgradu i građu knjižnice, no u ovome kontekstu promatraju se posljedice nastala na samoj građi te na koji način se one saniraju. Naime, nekoliko je postupaka koje je moguće primijeniti kao što su već spomenute konzervacija i restauracija, a kako bi se ti postupci mogli provoditi neophodno je savjetovanje sa stručnjacima konzervatorima o odgovarajućim metodama zaštite. Jednako tako, ako je riječ o velikoj količini građe, važno je odrediti prioritete na temelju procjene troškova konzervacije i restauracije te odrediti jasan kriterij po kojemu će se odrediti točno koja građa je za otpis, a koju je nužno restaurirati.¹⁵

2.3. Provedba zaštite knjižnične građe

Prilikom organizacije i provedbe nailazimo na brojne prepreke koje onemogućavaju efikasnu i efektivnu provedbu zaštite. Prvi problem nastaje ako se zaštita shvati preopćenito, takvo shvaćanje građe dovodi do problema gdje se štiti ili sve ili ništa bez iznimaka. Ovakav pristup dovodi u opasnost očuvanje građe zbog možda pomalo iracionalnog shvaćanja potrebe za zaštitom u nekim slučajevima što na koncu za rezultat ima propadanje i gubitak određene građe zbog nepravovaljanog reagiranja. Prva prepreka za sobom dovodi i drugu odnosno shvaćanje zaštite kao tehničkog procesa za koji su potrebna golema financijska sredstva, stručnjaci, uređaji i slično. U realnosti, postupke zaštite moguće i potrebno je provoditi u svakodnevnom poslovanju, a posebni postupci poduzimaju se u slučaju velikih oštećenja, vrlo rijetke građe i slično te se u takvim situacijama postupa u skladu s već navedenim *Pravilnikom o zaštiti knjižnične građe*. Ovaj problem obuhvaća i ustaljeno shvaćanje kako se zaštitom bave samo posebno školovani ljudi te da osoblje knjižnice nije “sposobno” provoditi postupke zaštite i po tom pitanju ne mogu ništa učiniti. Na pitanje tko se bavi zaštitom odgovor je zapravo vrlo

¹⁵ Usp. Adcock, Edward P. Nav. dj. str. 19-24.

jednostavan jer je zaštita građe odgovornost svakoga tko je s njom u kontaktu. Uz pitanje tko se bavi zaštitom, posebno je važno i pitanje tko je odgovoran za pravilnu i pravovremenu provedbu zaštite u knjižnici, a odgovornost zapravo snose svi, od ravnatelja sve do korisnika i u tome procesu svi koji koriste građu dužni su brinuti o dobrobiti i građe i fonda kojemu pripada kao cjeline.¹⁶

3. Organizacija zaštite za vrijeme i nakon rata u hrvatskim knjižnicama

Domovinski rat 90-ih godina prošloga stoljeća i ratna razaranja na knjižnice kao ustanove koje pohranjuju baštinu određenog naroda na hrvatskim knjižnicama ostavio je velik negativan učinak. Ratna razaranja nerijetko dovode do uništenja kulturne baštine nekog naroda odnosno prostora, a upravo su baštinske ustanove često bile meta razaranja, uništavanja i pokušaja brisanja kulturnog identiteta određenog kraja. Nažalost, oštećenja koja su ratna razaranja nisu samo izravna oštećenja u vidu bombardiranja, požara i sličnog. Ovdje je riječ i o oštećenjima do kojih je došlo nakon katastrofe, a većina ih nastaje zbog neodgovarajuće evakuacije, pohrane u lošim uvjetima i neodgovarajućih metoda saniranja posljedica. Ne postoji odjel u hrvatskom knjižničarskom sustavu koji nije bio pogođen posljedicama rata bilo da je riječ o obustavi nabave, nedostatku financijskih sredstava, nedostatku osoblja itd. Sve navedeno uvelike je otežalo knjižnično poslovanje i položaj knjižnica u društvu na ratom zahvaćenim područjima, odlazak stanovništva doveo je do naglog smanjenja broja korisnika na ratom zahvaćenim i naglim povećanjem broja korisnika na područjima koja nisu bila zahvaćena ratom koja su naselile brojne ratne izbjeglice. 90-ih godina prošloga stoljeća postojao je plan za zaštitu i spašavanje baštine i kulture međutim, velik nedostatak bio je što je bio izrađen i primjenjivan samo na knjižnice spomeničkog karaktera. Najveći problem ratnog razdoblja u Hrvatskoj upravo je bio nedostatak cjelovitog plana zaštite i spašavanja u slučaju katastrofa na nacionalnoj razini koji bi se odnosio na baštinu, a izrada ovakvog plana uvelike bi unaprijedila djelovanje svih baštinskih službi kako na lokalnoj tako i međunarodnoj razini.¹⁷

Poslijeratna stručna literatura donosi niz problema s kojima su se knjižničari za vrijeme rata morali nositi te su često odluke donosili koristeći se svojim pretpostavkama. Problem koji je na neki način dovodio do nastanka niza ostalih, nedostatak je jasno određenih zakonskih smjernica za postupanje u knjižnicama za vrijeme rata. Polazeći upravo od navedenog problema, kroz literaturu možemo jasno vidjeti u kolikoj mjeri nedostatak nacionalnog plana

¹⁶ Usp. Isto, str. 12-13.

¹⁷ Usp. Krtalić, Maja; Hassenay, Damir; Kiš, Kristina. Nav. dj., str. 103-118.

zaštite ima negativan utjecaj na sveobuhvatnu baštinu. Do sredine 90-ih godina pratimo težak položaj hrvatskih knjižnica uzrokovan ratnim razaranja, ali nažalost nakon rata problem se nije riješio. Nakon prestanka rata uslijedio je niz kako političkih tako i ekonomskih promjena koje nisu imale pozitivan učinak na knjižnice te su se knjižnice susrele s brojnim teško premostivim izazovima. Kao što je već navedeno, ratna razaranja nanijela su veliku štetu knjižnicama diljem Hrvatske no, najvažniji odgovor je koliko je pozitivnih promjena u regulaciji i organizaciji zaštite donijelo doživljeno iskustvo.¹⁸ Zaštita građe i danas je znanstveno područje koje zahtijeva brojne promjene i unaprjeđenje kako bi se sanirale posljedice nastale prije gotovo 30 godina, ali i pomnije zaštitila građa odnosno baština od mogućih sličnih katastrofa.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, kao glavna i početna institucija hrvatskog knjižničarskog sustava, trebala bi se angažirati u području zaštite i probuditi svijest o tome da zaštita nije područje interesa samo za neke knjižnice već bi se njome trebale baviti sve knjižnice, svi knjižničari u skladu s mogućnostima i potrebama. Problem koji se duboko urezao u hrvatski knjižničarski sustav, vjerovanje je da zbog zahtjevnosti i financijskog opterećenja koje proces zaštite, konzervacije i restauracije nosi, samo određene knjižnice s određenom vrstom građe trebaju imati jasno i detaljno razrađen plan postupanja u slučaju katastrofa. IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice navode jasne smjernice za sve narodne knjižnice po kojima je potrebno postupati, počevši od preventivne zaštite koja smanjuje posljedice u slučaju da do katastrofe dođe sve do sanacije posljedica koje je katastrofa nanijela.¹⁹

¹⁸ Usp. Wounded libraries in Croatia / urednici T. Aparac-Gazivoda... [et al]. Zagreb: Croatian Library Association, 1992.

¹⁹ Usp. Koontz, Christie; Gubbin, Barbara. Nav. dj., str. 70-72

4. Primjer Gradske knjižnice Vinkovci

Svjedočanstva knjižničara Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci o stradavanju knjižnice za vrijeme Domovinskog rata govore o tome kako je taj događaj i posljedice koje je donio utjecao na planiranje i provedbu mjera zaštite od katastrofa. Iz razgovora s knjižničarima Knjižnice doznajemo tijekom događaja kada je Knjižnica izgorjela te uz to i mjere po kojima se postupalo u okviru zaštite i sanacije posljedica. Na primjeru Gradske knjižnice Vinkovci moguće je zorno prikazati probleme pri zaštiti knjižnične građe za vrijeme i nakon ratnih razaranja. Naime, 1991. godine na početku rata zaštita građe i cjelokupni koncept plana zaštite knjižnične građe u praksi nije postojao iako pravilnici i upute jesu. Zaštita se najviše odnosila na trenutne postupke koji se poduzimaju kada do katastrofe dođe u slučaju npr. nametnika, poplava i sličnog. Kada govorimo o stradavanju knjižnične građe koje je uzrokovano ratnim razaranja detaljan plan kakav danas poznajemo nije postojao. Na razini grada Vinkovaca ovdje se radilo isključivo o uputama i usmenim dogovorima koje su sve kulturne ustanove međusobno dogovorile. Uz navedeno, Nacionalna i sveučilišna knjižnica poslala je upute što bi se sve trebalo sačuvati i pohraniti na druge medije, ali plan u Gradskoj knjižnici Vinkovci nije zaživio jer ga je preduhitrio rat. Knjižničari Gradske knjižnice Vinkovci Martinka Sučić, Dubravka Katić, Dragica Mavrović, Marko Čopčić i Ana Škrlec koji su radili u knjižnici za vrijeme i nakon ratnih godina napominju kako je plan zaživio tek kada je uviđeno da bi do katastrofe moglo doći. S obzirom da nitko nije mislio da će do takve katastrofe doći, knjižnica je poslovala po ustaljenom radnom vremenu bez ikakvih posebnih postupanja, ali kako je knjižnica pohranjivala vrijedne rukopise vinkovačkih pisaca i književnika zatražila je od Hrvatskog Sabora kulture tadašnjeg upravnog tijela zaduženog za kulturu sanduke od azbesta u koje bi spremili vrijedne rukopise kako ne bi stradali od mogućih razaranja. Umjesto u odgovarajućim sanducima, vrijedna i rijetka građa bila je pohranjena u metalnim ormarima kao i knjižnična dokumentacija.²⁰ Koliko su razarajuće bile posljedice katastrofe te kolika je šteta nastala prikazuje i Slika 1 na kojoj je prikazana jedna od 80 tisuća spaljenih knjiga Narodne knjižnice i čitaonice Vinkovci. Sagorjeli primjerak sačuvao i vratio Knjižnici vinkovački intelektualac Tomo Šalić.

²⁰ Čopčić, Marko; Škrlec, Ana. Osobni intervju. 28.08.2019.

Slika 1. Spaljena knjiga iz fonda Gradske knjižnice Vinkovci

Za razliku od pravilnika, uputa i sličnog što današnje knjižnice imaju na raspolaganju kako bi pravilno provodile postupke i mjere zaštite, 90-ih godina prošloga stoljeća knjižnice su postupale uglavnom po vlastitom nahođenju. Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci, njezini djelatnici i korisnici suočeni ratnim razaranjima nadali su se kako će metalni ormari očuvati građu od svih nepogoda do kojih bi moglo doći. Međutim, u noći 16./17. rujna 1991. godine zapaljiva granata pala je na zgradu knjižnice i izazvala požar u kojemu je u samo nekoliko desetaka minuta izgorio cjelokupni fond uključujući i vrijedne rukopise koji su bili pohranjeni u jednome od 3 metalna ormara.²¹

²¹ Mavrović. Dragica. Osobni intervju. 29.08.2019.

Slika 2. Knjižničarka Vera Erl u prijeratnoj Gradskoj knjižnici Vinkovci

Knjižničari koji su tada radili u knjižnici napominju kako svijest o zavičajnoj zbirci i njezinoj važnosti nije bila jednaka današnjoj. U trenutku izbijanja požara knjižnični fond obuhvaćao je oko 85 000 jedinica građe odnosno knjiga i časopisa. Uz knjige i časopise obuhvaćao je i brojne video kasete, gramofonske ploče i slično.²² Cjelokupni fond jedne knjižnice, jednoga grada, nestao je u samo nekoliko minuta, a da nitko nije ni znao. Od prevelike temperature koja je nastala od pada zapaljive granate, detonacije i gorenja knjiga, ormari u kojima je bila pohranjena vrijedna i rijetka građa rastalili su se te je i ono što su čuvali postalo samo pepeo. Knjižničar Marko Čopčić navodi „temperatura je bila toliko visoka da je topila velike radijatore, metalne ormare i sve što se tada našlo u zgradi knjižnice“.²³

²² Usp. Erl, Vera. Vinkovačka knjižnica/čitaonica zgarište 1991. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 35, 3/4 (1992.) str. 5-10.

²³ Čopčić, Marko. Osobni intervju. 28.08.2019.

Slika 3. Dio fonda Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci prije stradavanja

Ujutro, nakon večeri u kojoj je izgorjela cijela knjižnica na zgarište je došao dio zaposlenika te navode kako je od cijele knjižnice ostao samo pepeo i garež te pokoja polica koja je izdržala toliku temperaturu. Najvažnije je istaknuti kako su među građom koja je izgorjela toliko vrijedni rukopisi Ivana i Josipa Kozarca, Dionizija Švagelja, Vladimira Rema i brojnih drugih velikih književnika s ovih prostora.²⁴ Još su 1966. godine knjižničarka Vera Erl i profesor Bogdan Mesinger sakupljali odnosno otkupljivali diljem zemlje rijetke i vrijedne rukopise kao i neke osobne predmete vinkovačkih pisaca od rođaka, nasljednika i sl. kako bi ih pohranili u zavičajnu zbirku tada Narodne knjižnice Vinkovci.²⁵ Nakon potpunog nestanka fonda, 1992. godine počinje obnavljanje knjižnice koja je smještena u privremenu zgradu u jednu prostoriju te počinje s radom. S vremenom i prestankom rata zgrada je obnovljena kao i knjižnični fond koji se obnavljao prvo od korisnika koji su kod sebe imali građu posuđenu u knjižnici, a zatim od donacija, poklona i kupovine nove građe.

²⁴ Usp. Sejfović, Adelheide. Vinkovačka apokalipsa. // Vinkovačka knjižnica iz pera i duše: knjiga sjećanja. Vinkovci: Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci, 2010. Str. 117-118.

²⁵ Usp. Erl, Vera. Povijest vinkovačke knjižnice: Mali je kristal u kojem je moguće čitati duh Vinkovaca. // Književna revija 1-2(1992), str. 143-150.

Slika 4. Izgorjela knjižnična građa

Slika 5. Police pune pepela onoga što su nekoć bile knjige

4.1. Plan zaštite u slučaju katastrofe nakon rata

U razgovoru s knjižničarima o situaciji nekad i sada doznaje se kako nedostatak plana nije nužno utjecao na spašavanje građe u smislu da se katastrofa nije mogla spriječiti, ali svakako je postojanje plana i provedba istoga mogla potencijalno spasiti barem rijetke rukopise koje je knjižnica pohranjivala. Poučeni gorenjem knjižnice do temelja, brojne ustanove koje su pohranjivale važne dokumente dislocirali su ih u udaljena spremišta kako bi spriječili gubitak dokumenata. Muzej, galerija, sud i slične ustanove navode kako ni one nisu imale izrađen plan zaštite u slučaju katastrofe. Kako bi se utvrdilo na koji način je navedeni događaj promijenio svijest o važnosti zaštite, proveden je razgovor s ravnateljicom Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci, Vedranom Lugić. Naime, nakon stradavanja knjižnice pobuđena je svijest o važnosti plana za zaštitu knjižnične građe i plana za zaštitu u slučaju katastrofa. Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci danas posjeduje detaljno razrađen plan u slučaju katastrofa kao i svu potrebnu dokumentaciju koja je potrebna za pravovaljano i pravovremeno postupanje u slučaju katastrofa. Uz navedeno, knjižnica ima osiguran evakuacijski plan, vatrodojavni sustav, protupožarni, protuprovalni i slično.²⁶

4.2. Što nas je povijest naučila?

Kako bi se dobio kvalitetan uvid u promjene do kojih je došlo od vremena ratnih razaranja do danas važan i neizostavan primjer vinkovačka je knjižnica koja je najteže stradala te je od temelja morala graditi svoj fond iz početka. Polazeći od pretpostavke kako je proživljeno iskustvo u jednoj mjeri ipak imalo i pozitivan učinak na knjižnice proveden je razgovor s ravnateljicom te knjižničarima vinkovačke knjižnice. Glavni motiv razgovora otkriti je u kojoj mjeri je proživljeno iskustvo utjecalo na shvaćanje važnosti zaštite. U razgovoru s knjižničarima i ravnateljicom Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci doznajemo kako redovito rade na unaprjeđenju plana za zaštitu u slučaju katastrofa te u tome uvelike pomažu stariji knjižničari koji su proživjeli stradavanje knjižnice 1991. godine. Pozitivan ishod vidljiv je i u kontekstu dubljeg promišljanja o tematici zaštite od strane osoblja Knjižnice koji navode kako su svjesniji potrebe zaštite građe te važnosti postupaka zaštite knjižnične građe i njezine vrijednosti kao kulturnog dobra. Kao i većina knjižnica, Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci najvećim nedostatkom u adekvatnoj provedbi svih postupaka zaštite navodi nedostatak financijskih sredstava i plana raspodjele istih na sve aspekte poslovanja u kontekstu zaštite.

²⁶ Lugić, Vedrana. Osobni intervju. 28.8.2019.

Ovaj problem moguće je riješiti izradom pisanog plana zaštite u slučaju katastrofa u svim knjižnicama i na taj način utvrditi koji dio zahtjeva veća financijska sredstva. Knjižničari koji su u vrijeme razaranja radili u Knjižnici navode kako su se osjećali izuzetno bespomoćno s obzirom na karakter razaranja te da nisu očekivali razaranja takvih razmjera. Smatraju kako je knjižnica iz neznanja bila izuzetno neopremljena za katastrofu koja je uslijedila te navode da se današnje shvaćanje zaštite u usporedbi s ondašnjim uvelike razlikuje što pripisuju većoj angažiranosti u provedbi adekvatne zaštite knjižnične građe na nacionalnoj razini. Iz razgovora s ravnateljicom doznaje se kako u svakodnevnom poslovanju sve više radi na promociji i poboljšanju provođenja zaštite, a obljetnica razaranja Knjižnice svima služi kao podsjetnik koliko je zaštita važna te koliko razarajuće posljedice mogu biti. Kao najveću promjenu uz opće shvaćanje i prihvaćanje važnosti zaštite, knjižnica se može pohvaliti organizacijom u slučaju da do katastrofe dođe na primjeru dislociranog prostora namijenjenog evakuaciji građe u slučaju da dođe do opasnosti no uz navedeno najveći problem predstavlja zgrada u koju je knjižnica smještena još nakon razaranja 1991. godine. Naime, gotovo tri desetljeća knjižnica je smještena u privremenoj zgradi. S obzirom na navedeno, moguće je očekivati kako knjižnice koje su prošle kroz ratna stradanja imaju veću potrebu za unapređenju zaštite što na žalost, nije nužno slučaj, a financije su glavni razlog koji knjižnica navodi kao prepreku pri planiranju i provedbi zaštite.²⁷

²⁷ Djelatnici Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci. Osobni intervju. 28.08.2019.

5. Zaključak

Knjižnice su po svojoj definiciji baštinske ustanove koje za zadaću imaju prikupljanje, čuvanje, pohranjivanje i davanje na korištenje građu kojom raspolažu. Kako bi knjižnica mogla obavljati upravo ove zadaće važno je naglasak staviti upravo na zaštitu građe kako bismo ju očuvali od propadanja i gubitka zbog njezine velike važnosti za zajednicu kojoj je namijenjena i kojoj je korisna. U radu je naglasak na posljedicama koje neadekvatna zaštita ima na građu i knjižnicu kao cjelinu te je naveden primjer nekadašnje Narodne knjižnice Vinkovci, a sada Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci. Općenito možemo zaključiti kako na razini Hrvatske postoji zainteresiranost i određen angažman knjižnica svih profila u razvijanju zaštite knjižnične građe, a Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci i njezino stradavanje poslužili su kao primjer drugim knjižnicama koliko je zaštita važna. Može se reći kako u knjižnicama diljem Hrvatske postoji interes knjižničara i drugog knjižničnog osoblja za daljnje obrazovanje u području zaštite u svrhu unaprjeđenja znanja i vještina što bi svakako rezultiralo adekvatnijim provođenjem zaštite u svakodnevnom poslovanju. Nadalje, shvaćanje pojma zaštite u posljednjih 30 godina poprimilo je potpuno drugi značaj s obzirom da se sve više budi svijest o zaštiti kao sastavnom djelu poslovanja ustanove, a ne odvojenim postupcima koji su zahtjevni, skupi i nemogući za provesti u svim knjižnicama. Može se zaključiti kako knjižnice planiraju u budućnosti još više unaprijediti primjenu mjera koje pravilnik za zaštitu knjižnične građe donosi kako u praksi tako i u obliku vođenja dokumentacije. Posljedice su nenadoknadive, ali djelovanje s ciljem daljnjeg unaprjeđenja zaštite, angažman je kojim se pomaže osigurati da se slično ne ponovi.

6. Literatura:

Hasenay, Damir; Krtalić, Maja. Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe. // *Libellarium* 1, 2(2008), str. 203-220.

IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom / sastavio i uredio Edward P. Adcock u suradnji s Marie-Theresom Varlamoff i Virginiom Kremp. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003.

Intervju s djelatnicima Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci. Osobni intervju. 28.08.2019.

Knjižnica. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32130#top> (2019-08-06)

Koontz, Christie; Gubbin Barbara. IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice. // Hrvatsko knjižničarsko društvo, Zagreb. 2011.

Krtalić, Maja; Hasenay, Damir; Kiš, Kristina. Upravljanje zaštitom u slučaju katastrofa: Utjecaj ratnih iskustava na upravljanje zaštitom u slučaju katastrofa u hrvatskim knjižnicama. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 55, ¾(2012), str. 103-118. URL: <https://www.hkdrustvo.hr/vjesnik-bibliotekara-hrvatske/index.php/vbh/article/view/297> (2019-08-06)

Macilwaine, J. IFLA-in kratki priručnik za pripravnost i planiranje mjera zaštite u slučaju katastrofa : središnji program za zaštitu i konzervaciju. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2012.

Narodne novine (2019.) Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti. Zagreb: Narodne novine d.d., NN 17/19.

Vinkovačka knjižnica iz pera i duše: knjiga sjećanja. Vinkovci: Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci, 2010.

Wounded libraries in Croatia / uredinici T. Aparac-Gazivoda... [et al]. Zagreb: Croatian Library Association, 1992.